

THE CREATION OF A DANCE FROM THE INSPIRATION OF GANESHA AND HIS SIX DUTIES

นาฏศิลป์สร้างสรรค์จากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคเณศ ถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ

Ruksiney Acalasawamak^{1*} รักษ์สินี อัครตะเมฆ^{1*}

Abstract

Background and Objectives: The meanings and belief in Lord Ganesha within the Thai cultural context serve as inspiration in creative of dance. The objectives of this research were to study the meanings and beliefs in Thai context regarding Ganesha focusing on his divine functions, and to create dance movements inspired by Ganesha and his six functions.

Methods: The research methodology combined creative research and qualitative research approaches. The research tools include documentary data, stakeholder interviews, observations, experimental dance creation process, and researcher's personal experience.

Key Findings: Research findings revealed that: 1. Regarding the meanings and beliefs in Thai context about Ganesha and his six divine functions, from past to present, Ganesha has served as both spiritual significance and symbolism representing his characteristics: he is supreme over obstacles, the remover of obstacles, the creator, the possessor of wisdom, the protector, the benevolent one, the dutiful son who worships Shiva, and one worthy of reverence. Therefore, this study identifies six key divine functions: remover of obstacles, giver of wisdom, protector, granter of success, embodiment of gratitude, and one who is worthy of reverence. 2. The creation of dance movements inspired by Ganesha and his six divine functions was developed through the analysis of components including performance narrative or conceptual framework and dance movement design. In terms of Performance Concept or Framework, he is the remover of obstacles, the bestower of wisdom, the protector, the granter of success, the embodiment of filial piety, and one worthy of reverence - these aspects served as guidelines for dance movement design. For, Dance Movement Design, the movement design in dance that has been mentioned involves choreography using direction, form, and space to reflect the intended message for audience comprehension during the performance.

Research Article

Received: 3 December 2024

Revised: 18 February 2025

Accepted: 25 February 2025

** Corresponding author*

email: ruksiney@g.swu.ac.th

How to cite:

Acalasawamak, R. (2025).

The creation of a dance from the inspiration of Ganesha and his six duties.

Fine Arts Journal:
Srinakharinwirot University,
29(1), 79-94.

Keywords: Creative dance; Ganesha; Improvisational dance

คำสำคัญ: นาฏศิลป์สร้างสรรค์; พระคเณศ; การเต้นแบบปฏิภาณไหวพริบ

¹ Faculty of Fine Arts, Srinakharinwirot University, Thailand

¹ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Implications of the Study: The research can be summarized in the following points: 1. Development of Creative Thinking in Thai Dance Choreography Design: The creation of a dance performance is achieved through a thought process and an analysis of performance design. Sometimes the performance script does not need to follow a narrative structure; instead, key words or phrases can inspire meaningful movement. The presentation can, at times, use words or phrases in designing choreography. In this research, six aspects are identified: being the obstacle remover, being the wisdom giver, being the protector, being the grantor of success, being the grateful one, and being the valuable one worthy of respect. Words or phrases are used in designing the movement choreography so that they reflect the concepts identified in this research. 2. Presentation of Space Diversity in Creative Dance Performance: In this research, the presentation of spatial diversity focuses on how the performance space is utilized. For example, when depicting obstacles and problems, the researcher uses the corners of the room to represent challenges we cannot solve, like being cornered. Meanwhile, to show obstacle removal, dancers can move from the corners freely in straight lines along the walls before moving to the center. This transition into circular patterns, both small and large, symbolizes the growth of wisdom - like the process of learning and awakening. The movement itself resembles a blooming lotus, akin to someone who has attained enlightenment. The movement progresses upward from the floor, and the use of performance space expands from small circles to wider circles, etc.

Conclusions and Future Study: This research focuses on enhancing creative thinking in choreographic design. Future research should explore integrating dance with digital media to expand the possibilities for presenting creative dance performances.

บทคัดย่อ

ภูมิหลังและวัตถุประสงค์: ความเชื่อต่อพระคเณศในบริบทไทยนำมาสู่แรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์ งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายและความเชื่อในบริบทไทยต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ และเพื่อสร้างสรรค์ท่าทางจากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ

วิธีการศึกษา: การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีดำเนินการวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงสร้างสรรค์และการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือในการวิจัย ประกอบด้วยข้อมูลเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์ ผู้เกี่ยวข้อง การสังเกตการณ์ การดำเนินการทดลองสร้างสรรค์ผลงานด้านนาฏศิลป์ และประสบการณ์ส่วนตัวของผู้วิจัย

ผลการศึกษาที่สำคัญ: สรุปได้ว่า 1. ความหมายและความเชื่อในบริบทไทยต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ องค์พระคเณศจากอดีตส่งต่อมาถึงปัจจุบัน ท่านทรงเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจและเป็นสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อความหมายตามคุณลักษณะของพระองค์

คือ ท่านเป็นใหญ่เหนืออุปสรรค ทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้สร้าง ทรงเป็นผู้มีปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้มีความปรารถนาดี ทรงเป็นผู้กตัญญูผู้บูชาพระศิวะ ทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ ดังนั้น ความหมายตามคุณลักษณะของพระองค์ที่ได้ศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปได้ 6 ประการ คือ ทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญูและทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ และ 2. สร้างสรรค์ทำทางจากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ โดยผู้วิจัยวิเคราะห์ผลการวิจัยตามองค์ประกอบ ดังนี้ บทการแสดงหรือแนวคิดในการแสดงและการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ บทการแสดงหรือแนวคิดในการแสดง ทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญู และทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพการมาเป็นแนวทางในการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ การออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ การเคลื่อนไหวการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ที่กล่าวมานั้น เป็นการเคลื่อนไหวที่ออกแบบลีลาโดยใช้ทิศทาง รูปทรงและพื้นที่ มาออกแบบลีลาในการแสดง เพื่อสะท้อนความหมายของสารที่ต้องการจะสื่อให้ผู้ชมเข้าใจในการแสดง

นัยสำคัญของการศึกษา: สรุปประเด็นได้ คือ 1. การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ การสร้างสรรค์การแสดงนาฏศิลป์ โดยผ่านกระบวนการคิด วิเคราะห์แนวทางในการออกแบบการแสดงในบางครั้งบทการแสดงไม่จำเป็นต้องยึดติดในการเล่าเรื่องราว หรือตีความให้เกิดความซับซ้อน บางครั้งการนำเสนอสามารถใช้คำหรือกลุ่มคำสำหรับการออกแบบลีลา ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปได้ 6 ประการ คือ ทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญูและทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ โดยใช้คำหรือกลุ่มคำในการออกแบบลีลาการเคลื่อนไหวที่สะท้อนกลุ่มคำตามการวิจัย 2. การนำเสนอความหลากหลายของพื้นที่ในการแสดงนาฏศิลป์สร้างสรรค์ การนำเสนอความหลากหลายของพื้นที่ในการแสดงสำหรับงานวิจัยครั้งนี้ คือ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ห้องในการแสดง อาทิ อุปสรรคและปัญหา ผู้วิจัยใช้มุมห้องในการแสดงสื่อถึงอุปสรรคที่เราไม่สามารถแก้ไข เหมือนคนจนมุม ในขณะที่ การจัดอุปสรรค เคลื่อนที่จากมุมห้องสามารถมีอิสระในการเคลื่อนไหวเป็นเส้นตรงไปกับกำแพงห้องก่อนออกไปสู่พื้นที่ตรงกลางของห้องเพราะมีการเคลื่อนที่ในลักษณะวงกลมเล็กและวงกลมใหญ่เปรียบดังผู้มีปัญญาเหมือนการเติบโต การเรียนรู้ ดังนั้น ทำทางการเคลื่อนไหวจะมีลักษณะคล้ายดอกบัวบานเหมือนผู้ที่รู้แจ้งแล้ว ทิศทางการเคลื่อนไหวจากพื้นที่ในลักษณะล่างขึ้นบน และรูปทรงหรือการใช้พื้นที่ในการแสดงแพร่ขยายออกไปจากวงกลมเล็กสู่วงกลมที่กว้างขึ้น เป็นต้น

สรุปผลและแนวทางการศึกษาในอนาคต: การวิจัยครั้งนี้ให้ความสำคัญไปที่การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในกระบวนการออกแบบลีลา ซึ่งแนวทางในการศึกษาสำหรับการวิจัยในอนาคตควรศึกษาการสร้างสรรค์ลีลากับดิจิทัลมีเดียเพื่อหาความหลากหลายในการนำเสนอผลงาน

1. บทนำ

คติการนับถือพระพิฆเนศเข้ามาถึงประเทศไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 โดยเข้ามาทางภาคใต้ก่อน เช่น เทวาลัยของพระพิฆเนศที่เก่าแก่ที่สุดในเมืองไทยปรากฏที่แหล่งโบราณคดีเขาตา จังหวัดนครศรีธรรมราช มีอายุในพุทธศตวรรษที่ 12 เชื่อว่าบรรพชนในภาคใต้ในยุคนั้นนับถือพระพิฆเนศตามแบบอินเดีย คือ เป็นเทพผู้ขจัดอุปสรรค พระพิฆเนศเริ่มเผยแพร่มากขึ้นที่เมืองไทย อิทธิพลทางวัฒนธรรมมาจากขอม เทวรูปเหล่านี้พบในปราสาทหินหลายแห่งทั้งที่เป็นเทวรูปองค์ลอยสำหรับบูชาภายในปราสาทและอยู่บนทับหลังหรือหน้าบัน การนับถือพระพิฆเนศให้เป็นเทพแห่งศิลปวิทยา เป็นการริเริ่มโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแท้จริง เนื่องจากพระองค์ท่านโปรดการประพันธ์กวีนิพนธ์และศิลปศาสตร์จึงยกย่องพระพิฆเนศเป็นพิเศษ โดยทรงนำคุณสมบัติที่เป็นของพระสุริยวงศาแต่เดิมรวมเข้ามาเป็นของพระพิฆเนศสำหรับกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นครั้งแรก ณ พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม ไว้สำหรับการนาฏศิลป์ โดยเฉพาะ เมื่อทรงตั้งวรรณคดีสโมสรพระราชทานเทวรูปพระพิฆเนศเป็นตราประจำสถาบันนั้น เมื่อกรมศิลปากรเกิดขึ้นและรับตราดังกล่าวมาเป็นตราประจำกรม ต่อมาพระพิฆเนศวรจึงกลายมาเป็นเทพแห่งศิลปวิทยาของไทยโดยสมบูรณ์ นอกจากนี้ ตำราต่าง ๆ ได้กล่าวถึงพระพิฆเนศไว้ในตำแหน่งที่สูงเป็นเทพที่มีความสำคัญและมีฤทธิ์มาก มีความเฉลียวฉลาด มีคุณธรรม คอยช่วยเหลือปกป้อง ปราบปรามสิ่งชั่วร้ายและเป็นยอดกตัญญู จึงกล่าวได้ว่า พระพิฆเนศเป็นมหาเทพที่ดีพร้อมครบถ้วนด้วยความดีงามสมควรแก่การยกย่องบูชาเป็นนิจ แม้แต่พระศิวะมหาเทพ ผู้สร้างและพระบิดาแห่งองค์พระพิฆเนศวรยังกล่าวว่า ไม่ว่าจะกระทำการสิ่งใดหรือทำพิธีบูชาใดให้ทำการบูชาพระพิฆเนศก่อนกระทำการทั้งปวง ผู้ใดต้องการความสำเร็จให้บูชาพระพิฆเนศ ผู้ใดต้องการพ้นจากความขัดข้องทั้งปวงให้บูชาพระพิฆเนศ (จิรัสสา คชาชีวะ, 2540)

พระพิฆเนศมีคุณลักษณะความเป็นเลิศตามหน้าที่ทางสังคมนั้นพระนามพระคเณศ 16 พระนามได้สะท้อนให้เห็นถึง**หน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ** ได้แก่ ทรงเป็นผู้สร้าง ผู้ปกป้อง ผู้มีความปรารถนาดี ผู้กำจัดอุปสรรค ผู้บูชาพระศิวะและผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ (โสภนา ศรีจำปา, 2558, น. 47-49)

ทรงเป็นผู้สร้าง หมายถึง สร้างจักรวาลและสร้างปัญญาอันยิ่งใหญ่มอบให้แก่มนุษย์ โดยมีคำกริยาว่า “ประทาน” ปรากฏในความหมายของพระนามของพระองค์ที่ทรงให้ทุกอย่างได้แก่ สิทธิสมบัติ พร อำนาจ พละนามัย สติปัญญา ความสงบสันติ ความร่ำรวย สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นความต้องการของมนุษย์ที่ยังไม่อาจละความโลภ โกรธ หลง ได้นั่นเอง **ทรงเป็นผู้ปกป้อง** พระคเณศทรงปกป้องโลก จักรวาลและสวรรค์ รวมถึงทรัพย์สมบัติของพระอินทร์ **ทรงเป็นผู้มีความปรารถนาดี** เพราะพระคเณศทรงเป็นผู้มีความปรารถนาดีต่อทุกคน **ทรงเป็นผู้ขจัดอุปสรรค** พระคเณศทรงมีหน้าที่ขจัด ทำลายอุปสรรค ความทุกข์ บาปทั้งมวลให้กับมนุษย์ **ทรงเป็นผู้บูชาพระศิวะ**

พระคเณศในฐานะพระศิวะทรงเป็นพระบิดา ทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ ด้วยคุณสมบัติที่ดงามของพระคเณศท่านจึงเป็นเทพทรงคุณค่าแก่การเคารพ กราบไหว้จากเหล่าทวยเทพ ฤๅษี พระราม สวากทั่วไปในทุกศาสนาและแม้แต่ต่อสูรทั้งหลายยังเกรงกลัวในพระองค์

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นจึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏศิลป์ขึ้น ต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ ได้แก่ ทรงเป็นผู้ขจัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญูและทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ โดยงานวิจัยสร้างสรรค์ครั้งนี้เป็นแนวทางในการพัฒนาผลงานนาฏศิลป์ด้านสร้างสรรค์ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาความหมายและความเชื่อในบริบทไทยต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ

2.2 เพื่อสร้างสรรค์ท่าทางจากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ

3. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขต คือ การศึกษาเฉพาะบริบทความเชื่อของไทยที่มีต่อพระคเณศ นำมาสู่การเคลื่อนไหวร่างกายที่มุ่งเน้นไปที่ลักษณะรูปแบบหรือวิธีการเคลื่อนไหวร่างกายจากเทคนิคปฏิภาณทางนาฏศิลป์ โดยนำความหมายหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ ได้แก่ ทรงเป็นผู้ขจัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญู และทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ มาใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “นาฏศิลป์สร้างสรรค์จากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ” โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยในรูปแบบวิจัยเชิงสร้างสรรค์ ดังต่อไปนี้

4.1 ระเบียบวิธีวิจัย การวิจัยครั้งนี้มีขั้นตอนต่าง ๆ ประกอบด้วย

4.1.1 การศึกษาเอกสาร ตำรา หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่เรียบเรียงทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ

4.1.2 การดำเนินการขอจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์โดยการส่งเอกสาร อาทิ โครงการวิจัย คำโครงแบบสัมภาษณ์ และแบบคำยินยอมให้ทำการวิจัยจากอาสาสมัครเพื่อรับรองจริยธรรมในมนุษย์

4.1.3 การสร้างแบบทดสอบ (Check-list) การสำรวจเบื้องต้นจากเอกสาร การสัมภาษณ์ลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อนำมาวิเคราะห์ในการพัฒนาการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์

4.1.4 การดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

4.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ

4.2.1 แบบสำรวจข้อมูลเบื้องต้น โดยพิจารณาเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยแบบสัมภาษณ์แบบสอบถามความคิดเห็นที่ผ่านการพิจารณาจริยธรรมในมนุษย์

4.2.2 สื่อและโสตทัศนูปกรณ์ต่าง ๆ เช่น วิดิทัศน์ เครื่องบันทึกเสียง

4.3 วิธีเก็บข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลและรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองในการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์

4.4 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

4.4.1 การศึกษาเอกสารโดยการนำข้อมูลที่ได้ศึกษามาวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และวิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Document analysis)

4.4.2 การสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ มีการดำเนินการ ดังนี้

4.4.3 นำข้อมูลที่ได้จากการบันทึกเสียง การบันทึกภาพ และการจดบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์

4.4.4 นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ตำรา การสัมภาษณ์ มาสรุปประเด็นความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ

4.5 กลุ่มตัวอย่าง กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ คือ

4.5.1 ครูอาจารย์และนักวิชาการทางด้านนาฏศิลป์ มีประสบการณ์ในด้านที่เกี่ยวข้องไม่น้อยกว่า 10 ปี จำนวนไม่เกิน 5 คน

4.5.2 ศิลปินทางด้านนาฏศิลป์ มีประสบการณ์ด้านที่เกี่ยวข้องไม่น้อยกว่า 10 ปี จำนวนไม่เกิน 5 คน

4.5.3 กลุ่มนิสิต นักศึกษาทางด้านนาฏศิลป์ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของผู้วิจัยหรือเป็นบุคคลที่ไม่เคยมีความสัมพันธ์ในฐานะครูและศิษย์ในระบบการศึกษา โดยมีประสบการณ์ด้านที่เกี่ยวข้องไม่น้อยกว่า 10 ปี จำนวนไม่เกิน 5 คน

4.6 สถานที่เก็บข้อมูล สถานที่ที่ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูล ได้แก่

4.6.1 ห้องสมุดประจำมหาวิทยาลัย เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยศิลปากร รวมถึงห้องสมุดอื่นที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชนที่มีได้เกี่ยวข้องกับสถาบันการศึกษาโดยตรง

4.6.2 สาขาวิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

4.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย เรื่อง นาฏศิลป์สร้างสรรค์จากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ
(รักษ์สินี อัครตะเมฆ, ประเทศไทย, 2567)

5. ประโยชน์ของการวิจัย

การรวบรวมองค์ความรู้ให้กับสาขานาฏศิลป์ในกระบวนการออกแบบท่าเต้นและการสร้างสรรค์การแสดงทางนาฏศิลป์ เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านนาฏศิลป์ในประเทศไทยต่อไป

6. ผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลโดยจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่

6.1 ความหมายและความเชื่อในบริบทไทยต่อองค์พระคณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ

อารยธรรมอินเดียได้แผ่ขยายออกไปยังดินแดนอันกว้างใหญ่ ตั้งแต่ประเทศพม่า แหลมอินโดจีน แหลมมลายูไปจนถึงเกาะบอร์เนียว ส่วนใหญ่เป็นผลงานการค้าขายของชาวอินเดียตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 6 พ่อค้าเหล่านั้นคงเดินทางมาจากภาคต่าง ๆ ของประเทศอินเดีย เมื่อเดินทางเข้าไปยังดินแดนต่าง ๆ ย่อมนำเอาอิทธิพลทางวัฒนธรรมและศิลปะเข้าไปเผยแพร่ด้วย ทำให้เกิดการผสมผสานกันขึ้นระหว่างศิลปะอินเดีย ภาคเหนือและอินเดียภาคใต้ซึ่งเป็นหลักฐานที่ทำให้ดินแดนเหล่านั้นได้สร้างสรรค์ลักษณะของตนเองขึ้น ศิลปวัฒนธรรมอินเดียนับได้ว่าเป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดศิลปะพื้นเมืองขึ้นในดินแดนแถบนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคใต้ของประเทศไทยเพราะอยู่ในเส้นทางการเดินเรือ และเป็นเมืองท่าที่สำคัญก่อนที่จะเดินทางไปยังอินโดจีนและดินแดนอื่น ๆ คาบสมุทรมหาไต้จึงได้รับอิทธิพลรูปแบบวัฒนธรรมอินเดียอย่างเต็มที่มาตั้งแต่ยุคต้น อาจกล่าวได้ว่า ศติการบูชาพระคณศได้ปรากฏขึ้นในประเทศหลังจากที่ศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาแพร่หลายในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา ดังที่เราได้พบหลักฐานจากโบราณวัตถุหลายชิ้นแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว สาเหตุที่ไทยรับเอาคติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวรจากพ่อค้าและนักบวชอินเดียเข้ามาได้อย่างไม่ยากและยึดถือต่อเนื่องกันมา ก็เนื่องจากชนพื้นเมืองในขณะนั้นยังคงมีการนับถือผีสง เทวดาและสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่ จึงสามารถยอมรับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ซึ่งให้ผลทางด้านจิตใจได้เช่นกัน เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อของตนได้ง่ายขึ้น เช่นเดียวกับที่ในดินแดนซึ่งมีการนับถือพุทธศาสนา มหายาน ก็สามารถรับเอาเทพในศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมผสานกับเทพของตนได้เป็นอย่างดี ซึ่งลักษณะนี้ ก็ปรากฏในดินแดนภาคใต้ของประเทศไทยในช่วงต่อ อีกประเด็นหนึ่ง คือ ความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์นั้น เป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในจิตใจของประชาชนในแถบเอเชียอาคเนย์ เมื่อพระพิฆเนศวรเป็นเทพผู้ประทานความสำเร็จให้ได้ในทุกด้านทุกทางและสำหรับทุกชั้นวรรณะ จึงเป็นที่นิยมของคนในดินแดนแถบนี้ตลอดมา ต่างจากเทพชั้นสูง เช่น พระอิศวรและพระวิษณุซึ่งเป็นเทพสำหรับชนชั้นสูง กษัตริย์และชนชั้นปกครอง ซึ่งช่วยส่งเสริมอำนาจกษัตริย์หรือทางด้านการปกครองมากกว่าจึงเป็นที่เคารพบูชาค่อนข้างจำกัด (จิรัสสา คงชาชีวะ, 2540, น. 146)

สังคมไทยเป็นสังคมที่เปิดโอกาสและยอมรับนับถือแนวคิดความเชื่อและคติทางศาสนาอื่นเพื่อมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ในเรื่องของเทพ เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเราก็สามารถจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันคนไทยนับถือเทพแห่งศาสนาฮินดู อาทิ พระพิฆเนศ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ พระแม่อุมา

ในขณะที่โสภณ ศรีจำปา กล่าวถึงพระคณศว่า พระคณศเป็นเทพเจ้าที่เป็นที่รู้จักมากที่สุดองค์หนึ่งในสังคมไทยปัจจุบัน โดยทั่วไปเชื่อกันว่าเป็นเทพเจ้าแห่งความสำเร็จที่สามารถขจัดปัญหาอุปสรรคและเป็นเทพแห่งความฉลาด มีสติปัญญา พระคณศเป็นโอรสของพระศิวะและพระนางปารวตี มีตัวอย่างตำนาน

ที่กล่าวถึงกำเนิดพระคเณศหลายตำนาน ส่วนในมิติภาษา มีการศึกษาในด้านความหมายของ 108 พระนาม ผู้ที่ศรัทธา เคารพนับถือใช้สวดภาวนาบูชาอันนอบ โดยแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มความหมาย คือ กลุ่มพระนามที่เนื่องด้วยสถานภาพทางสายตระกูลของพระองค์ กลุ่มพระนามที่เนื่องด้วยลักษณะพระวรกายของพระองค์ กลุ่มพระนามที่เนื่องด้วยคุณลักษณะของพระองค์และสิ่งที่พระคเณศทรงโปรด เพื่อดลบันดาลหรือตอบสนองความต้องการของผู้ที่เคารพนับถือให้ครอบคลุมทุกมิติของความจำเป็นและความต้องการของชีวิตตามแนวคิดของอับราฮัม มาสโลว์ เจื่อนไขสำคัญที่ทำให้พระคเณศให้พรและดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จดังกล่าวคือ ผู้เคารพนับถือศรัทธาต้องปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามหลักศีลธรรม ใครปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพเชื่อว่าท่านจะประทานพรให้เร็วขึ้น (โสภนา ศรีจำปา, 2558, น. 33)

โสภนา ศรีจำปา ได้อธิบายถึง พระคเณศอีกว่าทรงมีคุณลักษณะความเป็นเลิศตามหน้าที่ทางสังคมนั้นพระนามพระคเณศ 16 พระนามได้สะท้อนให้เห็นถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ ได้แก่ ทรงเป็นผู้สร้าง ผู้ปกป้อง ผู้มีความปรารถนาดี ผู้กำจัดอุปสรรค ผู้บูชาพระศิวะและผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ ทรงเป็นผู้สร้าง หมายถึง สร้างจักรวาลและสร้างปัญญาอันยิ่งใหญ่มอบให้แก่มนุษย์ โดยมีคำกริยาว่า “ประทาน” ปรากฏในความหมายของพระนามของพระองค์ที่ทรงให้ทุกอย่างได้แก่ สิทธิ สมบัติ พร อำนาจ พละนาถ สติปัญญา ความสงบสันติ ความร่ำรวย สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นความต้องการของมนุษย์ ที่ยังไม่อาจละความโลภ โกรธ หลง ได้นั่นเอง ทรงเป็นผู้ปกป้อง พระคเณศ ทรงปกป้องโลก จักรวาลและสวรรค์ รวมถึงทรัพย์สมบัติของพระอินทร์ ทรงเป็นผู้มีความปรารถนาดี เพราะพระคเณศทรงเป็นผู้มีความปรารถนาดีต่อทุกคน ทรงเป็นผู้กำจัดอุปสรรค พระคเณศทรงมีหน้าที่ขจัด ทำลายอุปสรรค ความทุกข์ บาปทั้งมวลให้กับมนุษย์ ทรงเป็นผู้บูชาพระศิวะ พระคเณศในฐานะพระศิวะทรงเป็นพระบิดา ทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ ด้วยคุณสมบัติที่ดั่งามของพระคเณศท่านจึงเป็นเทพทรงคุณค่าแก่การเคารพกราบไหว้จากเหล่าทวยเทพ ฤๅษี พระราม สากท้าวไปในทุกศาสนาและแม้แต่ต่อสูรทั้งหลายยังเกรงกลัวในพระองค์ (โสภนา ศรีจำปา, 2558, น. 47-49)

จากข้อความที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ความหมายและความเชื่อในบริบทไทยต่อองค์พระคเณศจากอดีตส่งต่อมาถึงปัจจุบัน ท่านทรงเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจและเป็นสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อความหมายตามคุณลักษณะของพระองค์ คือ ท่านเป็นใหญ่เหนืออุปสรรค ทรงเป็นผู้กำจัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้มีปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้มีความปรารถนาดี ทรงเป็นผู้กตัญญูผู้บูชาพระศิวะ ทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ ดังนั้น ความหมายตามคุณลักษณะของพระองค์ที่ได้ศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปได้ 6 ประการ คือ ทรงเป็นผู้กำจัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญูและทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ

6.2 การสร้างสรรค์ท่าทางจากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคเณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ

ผู้วิจัยวิเคราะห์ผลการวิจัยตามองค์ประกอบ ดังนี้ บทการแสดงหรือแนวคิดในการแสดง และการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์

6.2.1 บทการแสดงหรือแนวคิดในการแสดง บทการแสดงหรือแนวคิดในการแสดงแก่นของสาระที่ต้องการนำเสนอ ประเด็น เรื่องราว แรงบันดาลใจ ดังนั้น แนวคิดการแสดงจึงเปรียบเสมือนแผนที่นำทางให้ผู้ออกแบบงานนาฏศิลป์สามารถกำหนดทิศทาง การดำเนินงานนำไปสู่สาระได้ตรงตามเป้าหมายได้ชัดเจน บทการแสดงหรือแนวคิดเป็นดั่งแก่นเส้นเรื่องของการสร้างสรรค์ของทิศทาง สาระที่ต้องการสื่อสารให้ผู้ชมได้รับทราบเนื้อหาหรือความหมาย

ธรากร จันทนะสาโร ได้แสดงความคิดเห็นว่า ความหมายของการกล่าวถึง พระคณศที่มองตามความหมายคุณลักษณะที่เป็นลักษณะประจำตัวของพระองค์ คือ ทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญูและทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ เป็นกลุ่มคำที่กำหนดคำสำคัญหรือโจทย์ของการเคลื่อนไหวร่างกายสามารถเป็นแนวทางในการนำเสนอการแสดงหรือแนวคิดที่จะเป็นเส้นทางของแก่นเนื้อหาเพื่อสร้างสรรค์การแสดงได้อีกทางหนึ่ง (ธรากร จันทนะสาโร, การสื่อสารส่วนบุคคล, 21 ตุลาคม 2567) โดยบทการแสดงหรือแนวคิดในครั้งนี้ คือ ทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญูและทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพการมาเป็นแนวทางในการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์

6.2.2 การออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ การออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์สิ่งที่สำคัญในการสร้างสรรค์ให้เกิดผลงานสำเร็จได้โดยเริ่มจากพื้นฐานการเคลื่อนไหวร่างกาย ซึ่งพื้นฐานการเคลื่อนไหวร่างกาย ทุกคนย่อมต้องเข้าใจก่อนว่าการเคลื่อนไหวลีลาที่สร้างสรรค์ออกแบบมานั้น มนุษย์เคลื่อนไหวเพราะ **ต้องการอะไรบางอย่าง คิดอะไรบางอย่าง รู้สึกอะไรบางอย่าง** การเคลื่อนไหวทุกอย่างที่เราเห็นจึงเป็นการเคลื่อนไหวที่เกิดจากสมอง จิตใจและปฏิกิริยาทางธรรมชาติ ที่เชื่อมโยงกันอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ นักแสดงก็เช่นกัน (สมพร พูราจ, 2554, น. 109)

การออกแบบลีลาในครั้งนี้ได้นำการเต้นแบบด้นสด (Improvisation dance) มาเป็นแนวทางในการสร้างสรรค์ท่าทางจากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคณศถึงหน้าที่ของพระองค์ 6 ประการ

การเต้นแบบด้นสด (Improvisation dance) เป็นการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ศิลปินอาจนำมาใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการออกแบบลีลา ขณะที่ในบางผลงานสามารถนำวิธีการด้นสดนี้ไปพัฒนาเป็นผลงานที่สำเร็จรูปได้อย่างมากมาย ซึ่งการด้นสดมักเป็นการทดลองที่ได้รับความนิยมอย่างมาก อีกทั้งยังอาจปรากฏท่าทางใหม่ ๆ หรือท่าทางที่กระทำซ้ำไปซ้ำมาก็ได้เช่นกัน บ่อยครั้งที่ผลงานนาฏศิลป์มักจะได้มาจากส่วนหนึ่งส่วนใดของวิธีการด้นสด แต่ศิลปินก็ควรพิจารณาด้วยว่าวิธีการนี้เป็นเพียงแนวทางหนึ่งในการออกแบบเท่านั้น (Chandnasaro, 2024; Lihs, 2009, p. 139) ความหมายตามคุณลักษณะของพระองค์ที่ได้ศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปได้ 6 ประการ ได้แก่

ทรงเป็นผู้ให้ปัญหาและทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค แนวทางการออกแบบลีลาที่นำเสนอ การเคลื่อนไหวในทิศทางและรูปทรงของอุปสรรคปัญหาเปรียบดั่ง ความคดเคี้ยว วุ่นวายสลับซับซ้อนของ เส้น เหมือนเส้นเชือกที่เป็นปม การเคลื่อนไหวเข้าไปเข้ามาในท่าทางเดิมคือ การบ่งบอกถึงปัญหาหรือ อุปสรรคยังไม่ได้รับการแก้ไข

ภาพที่ 2 ทรงเป็นผู้ให้ปัญหาและทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค
(รักษ์สินี อัครสวเมฆ, ประเทศไทย, 2567)

การแก้เหตุแห่งปัญหาหรืออุปสรรค เมื่อความคดเคี้ยวที่เป็นดั่งปมเชือก การเคลื่อนไหว ของนักแสดงที่มีอัมพันกันแน่นเริ่มคลายตัวกลายเป็นเส้นตรง เปรียบเหมือนการจัดปัญหาหรืออุปสรรคได้ การที่สามารถแก้ไขปัญหาหรืออุปสรรคได้นั้นเกิดจากการมีปัญญาลงมือจึงสามารถหาหนทางแก้เหตุแห่งปัญหาได้

ภาพที่ 3 การแก้เหตุแห่งปัญหาหรืออุปสรรค
(รักษ์สินี อัครสวะเมฆ, ประเทศไทย, 2567)

ปัญหาเหมือนการเติบโต การเรียนรู้ที่รู้รู้ทำทางการเคลื่อนไหวจะมีลักษณะคล้ายดอกบัวบาน เหมือนผู้ที่รู้แจ้งแล้ว ทิศทางการเคลื่อนไหวจากพื้นในลักษณะล่างขึ้นบน และรูปทรงหรือการใช้พื้นที่ในการแสดงแพร่ขยายออกไปจากวงกลมเล็กสู่วงกลมที่กว้างขึ้น

ภาพที่ 4 การเคลื่อนไหวลักษณะคล้ายดอกบัวบาน
(รัชสิณี อัครศวะเมฆ, ประเทศไทย, 2567)

ทรงเป็นผู้ปกป้องนำมาสู่ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ การปกป้องคุ้มครองจะมีลักษณะมือ รูปทรงจะคล้ายโล่ป้องกันภัย กันสิ่งไม่ดี การออกแบบจึงเสนอการเคลื่อนไหวที่ของนักแสดงในลักษณะวงกลมที่โดนบีบเล็กน้อยเหมือนอุปสรรคที่ล้อมรอบโดยมีการใช้การเคลื่อนไหวในลักษณะการเหวี่ยง การสับัดในการออกแบบลีลานำไปสู่ลักษณะรูปทรงวงกลมที่ใหญ่และกว้างขึ้นเปรียบดังเราสามารถปกป้องสิ่งไม่ดีได้ ผลของการกระทำก็คือ ความสำเร็จหรือการได้มาซึ่งจุดมุ่งหมายที่ต้องการ

ภาพที่ 5 ทรงเป็นผู้ปกป้องนำมาสู่ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ
(รักษ์สินี อัครศวะเมฆ, ประเทศไทย, 2567)

ทรงเป็นผู้กตัญญู นำมาสู่ ทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ ผู้ทรงคุณค่าแก่การเคารพเพราะความอ่อนน้อมถ่อมตนและเคารพบิดามารดา ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีควรค่าแก่การเคารพ

ภาพที่ 6 ทรงเป็นผู้กตัญญู นำมาสู่ ทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ
(รักษ์สินี อัครศวะเมฆ, ประเทศไทย, 2567)

จากที่อธิบายการเคลื่อนไหวการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ที่กล่าวมานั้น เป็นการเคลื่อนไหวที่ออกแบบลีลาโดยใช้ลักษณะการคู่ตัว การก้ม การย่อตัว มาออกแบบลีลาในการแสดงเพื่อสะท้อนความหมายของความอ่อนน้อมถ่อมตนที่ต้องการจะสื่อให้ผู้ชมเข้าใจในการแสดง

7. การสรุปผลและการอภิปรายผล

การวิจัย “นาฏศิลป์สร้างสรรค์จากแรงบันดาลใจต่อองค์พระคณคลังหน้าทิวของพระองค์ 6 ประการ” ผู้วิจัยได้คำนึงถึงความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นแนวทางในการออกแบบการแสดงในครั้งนี้ซึ่งสามารถสรุปประเด็น ได้แก่

7.1 การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ในการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ การสร้างสรรค์การแสดงนาฏศิลป์ โดยผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์แนวทางในการออกแบบการแสดงในบางครั้งการแสดงไม่จำเป็นต้องยึดติดในการเล่าเรื่องราว หรือตีความให้เกิดความซับซ้อน บางครั้งการนำเสนอสามารถใช้คำหรือกลุ่มคำสำหรับการออกแบบลีลา ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปได้ 6 ประการ คือ ทรงเป็นผู้จัดอุปสรรค ทรงเป็นผู้ให้ปัญญา ทรงเป็นผู้ปกป้อง ทรงเป็นผู้ประทานพรแห่งความสำเร็จ ทรงเป็นผู้กตัญญู และทรงเป็นผู้ทรงคุณค่าควรแก่การเคารพ โดยใช้คำหรือกลุ่มคำในการออกแบบลีลาการเคลื่อนไหวที่สะท้อนกลุ่มคำตามการวิจัย

7.2 การนำเสนอความหลากหลายของพื้นที่ในการแสดงนาฏศิลป์สร้างสรรค์ การนำเสนอความหลากหลายของพื้นที่ในการแสดงสำหรับงานวิจัยครั้งนี้ คือ การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ห้องในการแสดง อาทิ อุปสรรคและปัญหา ผู้วิจัยใช้มุมห้องในการแสดงสื่อถึง อุปสรรคที่เราไม่สามารถแก้ไข เหมือนคนจมน้ำ ในขณะที่การจัดอุปสรรค เคลื่อนที่จากมุมห้องสามารถมีอิสระในการเคลื่อนไหวเป็นเส้นตรงไปกับกำแพงห้องก่อนออกไปสู่พื้นที่ตรงกลางของห้องเพราะมีการเคลื่อนที่ในลักษณะวงกลมเล็กและวงกลมใหญ่เปรียบดังผู้มีปัญญาเหมือนการเติบโต การเรียนรู้ ตื่นรู้ ทำทางการเคลื่อนไหวจะมีลักษณะคล้ายดอกบัวบานเหมือนผู้ที่รู้แจ้งแล้ว ทิศทางการเคลื่อนไหวจากพื้นที่ในลักษณะล่างขึ้นบน และรูปทรงหรือการใช้พื้นที่ในการแสดงแพร่ขยายออกไปจากวงกลมเล็กสู่วงกลมที่กว้างขึ้น เป็นต้น

8. ข้อเสนอแนะ

การนำเสนอแนวคิดในการสร้างสรรค์ผลงานผ่านแนวคิดพื้นที่เฉพาะเจาะจง (Site specific) เพื่อค้นหาการนำเสนอที่หลากหลายและสามารถนำการออกแบบลีลาทางนาฏศิลป์ให้สอดคล้องกับพื้นที่ ที่ใช้ในการแสดงให้เกิดประโยชน์ต่อผลงานการแสดงมากที่สุด

9. กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปีงบประมาณ 2566 นอกเหนือจากนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เกี่ยวข้องทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ต่อการวิจัยในครั้งนี้จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

10. รายการอ้างอิง

- จิรัชสา คชาชีวะ. (2540). *คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิมพ์เนศวร์ที่พบในประเทศไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์.
- สมพร พูราจ. (2554). *Mime: ศิลปะท่าทางและการเคลื่อนไหว*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โสภณา ศรีจำปา. (2558). พระคณศ อมตะเทพอินเดียสู่สังคมไทยในมิติภาษาและวัฒนธรรม. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย สาขาสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปะ*, 35(1), 33-60.
- Chandnasaro, D. (2024). Embracing uncertainty: The central role of improvisation in contemporary dance artistry. *Journal of Arts and Thai Studies*, 46(1), E2507 (1-9). Retrieved February 16, 2025, from <https://so08.tci-thaijo.org/index.php/artssu/article/view/2507s>
- Lihs, H. (2009). *Appreciating dance: A guide to the world's liveliest art* (4th ed.). Canada: Princeton Boo